

ПРОБЛЕМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ГЕОГРАФІЧНОГО КРАЇНОЗНАВСТВА (ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Об'єкти досліджень країнознавства. Здавалось би, все описано географами в країнознавчих дослідженнях. Але доводиться ще й ще раз розглядати відомі об'єкти. Бо в світлі нових викликів, що постають перед світосистемою і окремими країнами, в проявах нових мегатрендів, що відображають зміни суспільства і світу, геопростір кожної країни набуває все нових якостей. Кожна країна або регіон – об'єкт, що розвивається в просторі і часі. Тож крилата фраза древньогрецьких філософів про те, що не можна двічі ввійти в одну і ту ж ріку, в країнознавчих дослідженнях актуальна завжди.

Єдність світосистеми і країн, як її складових. Глобалізація суспільного життя на сучасній стадії розвитку світу проявляється в усвідомленні взаємозв'язку і взаємозалежності всього з усім – країн, людських спільнот, господарських систем, систем природокористування тощо. Прямо чи опосередковано будь яка діяльність, будь який прояв економічної активності в будь якому куточку світу позначається так чи інакше на ситуації у всій світосистемі. Єдність світосистеми в цілому з країнами та іншими об'єктами, що її складають такі процеси як розвиток комунікацій (у всіх їх формах), міжнародних інформаційних систем, рух капіталу та діяльність у фінансовій сфері, діяльність транснаціональних корпорацій, зрештою, міжнародний туризм. Як вищезазначене так і ряд інших процесів зумовлюють розмивання самодостатності національних господарств в окремих країнах.

Об'єктом дослідження країнознавства на початку ХХІ ст. є складна система, елементами якої виступають національні господарства країн світу та недержавні утворення, що взаємодіють між собою у різних формах. Для цієї господарської системи притаманні такі риси. Об'єкти, що складають систему функціонують і розвиваються використовуючи ресурсні можливості всієї планети. По проходженні індустріальної стадії розвитку суспільства провідного значення набувають *інтелектуальні ресурси, особливо ресурси інформації*. Серед чинників економічного розвитку і спеціалізації країн *вирішального значення набувають мобільні фактори виробництва* (рух інформації, інновацій, капіталу тощо). Міжнародний географічний поділ праці стає те тільки відмінним від географічного поділу праці в межах окремих країн, але й сприяє створенню глобальних системних утворень в господарстві. В умовах формування складових світових міжгалузевих систем господарства нових якостей набуває діяльність недержавних акторів світосистеми – ТНК, ТНБ, «світових міст», міжнародних організацій тощо.

Засадничі принципи бачення країни – основного об'єкта дослідження. Основу геопросторової будови геосистеми складає множина

країн (на зламі ХХ-ХХІ ст. практично всі вони – незалежні держави), які розвиваються в певному просторі і часі. В контексті світосистемного та цивілізаційного підходів країнознавчі дослідження пов'язані з визначенням соціальних, економічних, культурних, політичних та, звісно ж природних аспектів геосистеми країн та політичних утворень (держав), що виникли на їх теренах. Зasadничими принципами таких досліджень є територіальність, комплексність, конкретність (в поєднанні з глобальністю), гуманістичність, екологічність. (Докладніше про це див. в роботах М.С.Мироненка або Б.П.Яценка та В.К.Бабарицької).

Інші актори світосистеми як об'єкти дослідження. Географам слід бути свідомими того, що сучасна світосистема являє собою багатовимірну структуру: вона складається не лише з двох сотень держав, а й безлічі інших акторів. Особливо велику роль відіграють корпоративні утворення діяльність яких вийшла за межі «своїх» країн де вони виникли і набула глобальних масштабів. Це транснаціональні корпорації (ТНК) і транснаціональні банки (ТНБ) та інші інституції в інформаційно-технічній, консалтингово-аудиторській, страховій справі тощо. У корпоративних утворень, які діють в міжнародних масштабах, є своя логіка геопросторової діяльності яка не співпадає з інтересами не тільки приймаючих їх підприємства країн, але, часом, і з інтересами країн з економіки яких вони постали.

Міжнародні організації (наприклад МВФ, Світовий банк, світова організація торгівлі, СОТ, комісії та комітети ООН тощо) стали життєво важливим сегментом світосистеми. Вони здійснюють функції які держави не могли б здійснити самотійно. Саме вони є тим місцем де координуються сповнені протиріч міжнародні відносини. Важливу координуючу роль відіграють також регіональні інтеграційні утворення серед яких особливо вирізняються ЄС, НАФТА, Асеан та інш. Колосальні функціональні і фінансові можливості мають т.зв. «світові» міста в поєднанні з урбанізаційними регіонами що до них прилягають. Зокрема агломерації Токіо, Нью-Йорка, Лондона, Парижа, Лос-Анджелеса продукують по 20-25 % ВВП своїх держав. Вище зазначені об'єкти безумовно мають бути в полі уваги географічних країнознавчих досліджень.

Ієрархічні рівні досліджень. Географи, як правило, мають чіткі уявлення про те чим мають відрізнятися особливості дослідження об'єктів на макро-, мезо- та мікрорівні. Але в баченні глобалізованого світу вже з'явилися нові нюанси. Застосування традиційної ієрархії об'єктів світосистема (або світове господарство) – країна (або держава) – регіон (чи інший територіальний об'єкт в межах держави) вже не повністю розкриває всієї різноманітності можливих ситуацій і проблем. Часом, доводиться більше орієнтуватися не на відмінності в масштабах об'єктів, а на масштаби їх функціональних можливостей. Бо в умовах глобалізованого мережевого суспільства просторово-економічний (геопросторовий ?)

каркас світу (світосистеми) набуває вже іншого вигляду порівняно з тим, що було ще декілька десятиліть тому.

Глобалізаційні виклики поточного століття. На початку 21 ст. світове господарство порівняно навіть з першою половиною 20 ст. суттєво трансформувалось і створило прийнятні умови життя навіть у периферійних куточках планети. Звичайно, для мешканця комфортної квартири в економічно розвиненій країні диким буде життя в наметі серед пустелі в оточенні овець і верблюдів. Але і в такому наметі горить вогник телевізора, є можливість по інтернету зв'язатися з будь якою точкою світу. При цьому населення світу продовжує зростати, і зростати якраз за рахунок біднішої частини жителів планети. Характеристики життя людей продовжують фундаментально змінюватися, суспільство, яке колись було аграрним стає все більш урбаністичним і якщо в економічних країнах цьому ще вдається дати раду, то в країнах що розвиваються це породжує ріст злиднених нетрів навколо великих міст. Взаємодія з природою в цілому на планеті доходить до стану екологічної кризи або й катастрофи. Розрив між «багатими» і «бідними» країнами світосистеми не зменшується.

В поточному столітті на світ чекають нові глобальні виклики.

Посилення тренду конвергенції в світосистемі. Населення світу продовжує швидко зростати, але ще швидше зростають обсяги його економічної активності (і виробничої і обслуговуючої діяльності) та розміри споживання. Прибутки на душу населення зростають в економічно розвинених країнах, але і в бідніших країнах (попри драматичний розрив в рівнях розвитку самих цих країн) темпи економічного росту не занадто відстають. Ряд країн цієї когорти, перш за все Бразилія, Мексика, Індія, Китай, Індонезія тощо стали помітними суб'єктами на міжнародній арені і навіть сподобилися бути прийнятими до «великої двадцятки». І все нові країни долучаються до цього «клубу доганяючого розвитку».

Ріст населення і ріст прибутків. Чисельність населення світу досягла 6,6 млн. чол. (2008 р.) навіть при деякому зменшенні темпів його росту за останні десятиліття. Експерти ООН з проблем населення прогнозують, що до 2050 р. населення планети може зрости до 9,2 млн. (тобто – на 40 %), при більш поміркованих оцінках – до 8 млн. чол. Також прогнозується, що ріст прибутків буде співмірним з ростом населення, приблизно на ті ж 40 % і пересічно кожний житель планети не стане біднішим, ба, навіть багатшим. Але залишається неясним, як забезпечити найпростіші фізичні потреби додаткових 2,6 млн. людей, де їх прихистити, як нагодувати і обігріти? І виникають виклики проблеми розселення і проблеми природокористування.

Виклики географічного середовища. Ріст економічної активності в світовому господарстві, і той, що вже відбувся і той що передбачається в першій половині 21 ст., веде до деструкції географічного середовища в таких масштабах, які ще не знала історія людського суспільства. Економічна активність людства базувалася на використанні ресурсів

природи і таких природних умов як дощі, води в річках, можливості фотосинтезу біосфери для виробництва продовольства. В міру активізації господарської діяльності всі природні екосистеми, які надавали ці блага виявились під ударом внаслідок людської діяльності. Особливо гостра загроза, яка вже постала – нестача прісної води від якої потерпає до мільярда людей на планеті. Інші загрози – зменшення площі лісів, винищення багатьох видів рослин і тварин, зменшення біологічної продуктивності океану, наростання дисгармонії в циркуляції атмосфери тощо.

Вік Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Певний виклик розвитку світового господарства становить і майбутня зміна пропорцій територіальної структури економічної активності в світі. Розвиток країн світу декілька попередніх століть йшов спочатку під знаком європоцентризму, а потім (20-те століття) америкоцентризму. Країни Європи, а потім США домінували і в світовій економіці і в світовій геополітиці, в 21 столітті ця домінація, схоже, різко послабиться. І справа не в тому, що в Азії вже нині проживає половина населення планети. Прогнозні оцінки вказують, що ВВП країн Азії, яке нині (2009) пододало рубіж 40 % світового показника, в 2025 підніметься до 44 % , а після 2030 – понад 50 % (можна згадати при цьому що до колоніальних захватів на початку 19 століття Азія мала понад 50 % світового економічного потенціалу). І відбудеться це не в результаті ослаблення країн Європи та Північної Америки, а за рахунок економічного росту не тільки Японії та Республіки Корея, а головне завдяки економічному росту таких гігантів як Китай, Індія, а також Індонезія, Пакистан, Іран та інш. Відповідно, виникнуть і проблеми перегляду правил геополітичної гри в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Вік «Урбаністичний». Був вік кам'яний, був вік залізний, ХХІ ст., вважають, буде віком «урбаністичним». Вперше в історії людства в міській місцевості планети буде жити людей більше , ніж в сільській. Протягом багатьох століть (і навіть тисячоліть) баланс між чисельністю населення міста і села підтримувалися відповідно можливостями росту продуктивних сил. При древніх технологіях землеробства сільська місцевість могла продукувати лиш невеликі надлишки продовольства і це стримувало ріст міст. Згодом все більше і більше росла продуктивність праці в аграрному секторі, а розвиток техніки і технології часів індустріальних революцій створив можливості використання надлишків робочої сили на селі в промисловості, та різних видах обслуговуючої діяльності які в часи індустріального суспільства зосереджувались переважно в містах. Зрештою, стало можливим (як, наприклад, в США) коли близько 2% фермерів здатні прокормити інших 98 % членів суспільства. Звичайно, в найближчі десятиліття перед світовим господарством (особливо в країнах «третього світу») різкий ріст міського населення, яке пододало 50-відсотковий поріг в 2008 р., і досягне 60 % через 20 років, в першу чергу постане (вже постала!) проблема необхідності збільшення виробництва

продовольства. Але урбанізація несе загрозу загострення і інших проблем. Є небезпека, що в містах, особливо в менш розвинених країнах, зросте гострота соціальних проблем. Прийшло населення із бідної периферії (менш кваліфіковане) може не знайти ні роботи (потрібні кваліфіковані кадри) ні житла (ціна на житло росте). Далі може бути все – від кримінальних «розборок» маргіналів, до політичних революцій. Ще одна проблема впливає з екологічних процесів. 60 % міст зосереджені в прибережних територіях Світового океану. Якщо потепління клімату і, відповідно, під'йом рівня води в світовому океані буде продовжуватися, частина урбанізованих територій опиниться під загрозою підтоплення.

Глобалізаційні мегатренди, що змінюють світ і країни. Мегатренди світового економічного розвитку, на основі яких суспільство буде вирішувати проблеми глобалізаційних викликів вже склалися в останній чверті ХХ ст. Їх можна інтерпретувати в чіткій логічній послідовності.

Інформаційно-технологічна революція і її вплив на територіальну організацію суспільства. Логічним продовженням науково-технічної революції другої половини ХХ ст. стала інформаційно-технічна революція (ІТР). Вона породила кардинальні якісні зміни, що відбуваються в системі міжнародного поділу праці, будові господарства та господарства окремих країн на основі використання сучасних інформаційних технологій та перетворення інформації в один із провідних ресурсів розвитку. З наростанням поступу ІТР наукові знання і створені на їх основі нові техніка і технології стали основною рушійною силою прогресу, а основним стратегічним ресурсом суспільства – володіння інформацією в науці, технології, фінансах, суспільно-політичному житті тощо. Застосовуючи інформаційні технології суспільство має можливості використовувати ресурс, який не тільки відновлюється, але і само відтворюється. Це впливає і на територіальну організацію господарства. З одного боку підсилюються тенденції глобалізації, з іншого – цей же фактор створює сприятливі умови для роззосередження економічної діяльності, що істотно змінює малюнок економічної карти як на рівні окремих країн так і на світовому рівні.

«Мережене суспільство» - геопросторовий вигляд. В умовах інформаційно-технічної революції відбулися радикальні зміни в світі комунікацій завдяки революції в технології комунікацій. По-перше відбувся здвиг від практики традиційних мас-медіа до систем «горизонтальних» зв'язків в науці, технології, фінансах, суспільно-політичному житті. Ці системи формують мережу організовану навколо «Інтернет» та інших інформаційних систем. Зв'язки між окремими країнами здійснюються через множину мереж які забезпечують різні види людської діяльності. Соціуми, які раніше були прив'язані до певної території стають делокалізованими. В результаті виникають нові суспільні структури у виробництві, суспільній організації та досвід суспільних комунікацій які ми можемо концептуалізувати як «мережене суспільство». Оскільки ці мережі не обмежуються кордонами країн «мережене

суспільство» конституціює себе як глобальна система. В умовах формування мережевого суспільства вже відбулися певні зміни в організації господарства та формування його територіальної структури. Так, діяльність складних господарських систем опирається на потужну інформаційно-технічну базу і може бути керованою з обмеженої кількості організаційно-управлінських центрів. Отже, зростає значення «світових міст» та великих регіональних центрів де зосереджена фінансово-банківська та інша організаційна діяльність. Простір потоків інформаційного (мережевого) суспільства домінує над простором культурних регіонів – формуються мережі виробництва влади і досвіду що трансформують простір і час. Відбулися певні зміни в організації зайнятості. Так, змінилася структура зайнятості робочої сили з підвищеними вимогами до рівня освіти і фахової підготовки; зросли міграційні потоки робочої сили між державами; зросла «рухомість» вимог до робочої сили – водночас росте попит і на спеціалістів вищої кваліфікації і на некваліфіковану робочу силу тощо.

Стратегія “sustainable development”- усвідомлення необхідності. В 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку були ухвалені документи, які лягли в основу нової парадигми розвитку людства в майбутньому. Вона отримала визначення стратегії «sustainable development» яке в українських документах було невдало перекладено терміном «сталий розвиток». (Sustainable development має більше десятка смислових значень і вибраний український термін лише частково відображає суть поняття). В основу концепції sustainable development було покладене визнання тісного взаємозв'язку економічних, соціальних та екологічних проблем суспільства світу і окремих країн та розуміння того, що забезпечення розвитку світосистеми можливе тільки на системній, комплексній основі із врахуванням продуманого балансу розвитку природи і суспільства. Таким чином, людство вперше усвідомило необхідність зміни підходів до використання ресурсів природи та необхідності узгодження і скоординованих дій в розвитку господарства планети. Іншими важливими мегатрендами стали проблеми дилектичної взаємодії інтеграція та регіоналізація, а також перебудова політичної географії світу і пошук нової парадигми геополітики.